

Ба Шурои диссертационии 6D.KOA-004
назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
(734025, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буни
Ҳисорак, бинои таълимии № 8)

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ Қодирзода Диловар Баҳридин ба кори
диссертационии Сафаров Баҳром Гулматович “Масъалаҳои
назариявии рушди иқтисоди кӯшод дар шароити тақвияти
муносибатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ (дар мисоли
Ҷумҳурии Тоҷикистон)” барои дарёftи дараҷаи илми доктори
ilmҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ
(08.00.01.01 – Назарияи умумии иқтисодӣ (иктисоди сиёсӣ))

**1. Мутобиқати диссертация ба ихтисос ва самтҳои шиносномаи
ilmӣ, ки аз рӯи онҳо диссертация ба ҳимоя пешниҳод шудааст.**

Таҳқиқоти диссертационии Сафаров Б.Г. ба шиносномаи ихтисосҳои
КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.01 –
Назарияи иқтисодӣ (08.00.01.01 – Назарияи умумии иқтисодӣ (иктисоди
сиёсӣ)) бандҳои 1.1... қонуниятҳои ҷаҳонишиавии иқтисодиёти ҷаҳон ва
таъсири он ба фаъолияти низомҳои иқтисодии миллӣ – давлатӣ; ҳамbastагии
равандҳои иқтисодию сиёсӣ дар сатҳи миллию давлатӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ,
таҳдидҳои ҷаҳонишиавӣ ва оқибатҳои он; ташаккули сиёсати иқтисодии
(стратегия) давлат, 1.3... назарияи иқтисодиёти байналмилаӣ, назарияи
иқтисодиёти минтақавӣ: назарияи идоракунии низомҳои иқтисодӣ, 1.4...
назарияи таҳаввулотии пешравии иқтисодӣ, назарияи иқтисодиёти гузараш ва
шаклдигаркунии низомҳои иқтисодию иҷтимоӣ мутобиқат мекунад.

2. Мубрам будани мавзӯи таҳқиқоти пешниҳодшуда.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон давра ба давра ба равандҳои
ҷаҳонишиавӣ шомил гашта, нақши муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ва
сармоягузории хориҷӣ дар рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошад. Ҷумҳурии
Тоҷикистон имрӯз аъзои

комилхукуки созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва минтакавии молиявию иқтисодӣ, тиҷоратию сармоягузорӣ буда, бо зиёда аз 120 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба тиҷоратию иқтисодиро ба роҳ мондааст.

Ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани шароити тиҷоратию иқтисодӣ ва сармоягузорӣ дар минтақа Ҷумҳурии Тоҷикистон аъзои гуруҳҳои ҳамгирои минтақавӣ буда, бо ин васила низомҳои маҳсуси бартариятдоштаи истеҳсолию сармоягузориро барои субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии кишвар муҳаё намудааст.

Аmmo таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар фаъолияти иқтисодии хориҷии кишвар ҳанӯз ҳам ихтилофҳои зиёде мавҷуд буда, иқтидори содиротии кишвар пурра татбиқ нагашта, сиёсати воридотивазқунада ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои афзалиятноки кишвар низ ба талаботи имрӯзаи кишвар мувоғиқ намебошад. Ҳамзамон, муносибатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодии кишвар дар доираи ИДМ, СҲИ, СҲШ ва гайра низ дар сатҳи сарони кишварҳо дастгирӣ ёфта, дар сатҳҳои микро, мезо ва макро ба мақсадҳои гузошташудаи ин созмонҳо мутобиқат намекунад. Зоро бештари ин кишварҳо дар ҳолати рушд қарор дошта, муносибатҳои ҳамгирои онҳо дар ҳолати инкишоф қарор дорад.

Таҳлилҳои назариявӣ ва концептуалии рушди муносибатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ, ки дар илми назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди байналхалқӣ мавҷуданд, бештар ба кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон нигаронида шуда, дар онҳо вазъи кишварҳои рӯ ба таракқӣ кам ба эътибор гирифта мешавад.

Ин ҳолат водор месозад, ки таҳқиқотҳои фундаменталии илмӣ ва амалӣ дар самти муносибатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодии кишварҳои рӯ ба тараккӣ, аз ҷумла, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба анҷом расонида шуда, вобаста ба шароити имконот, инчунин характери иқтисодиёти кишвар пешниҳодҳои мушахҳаси аз нигоҳи илмӣ ва методологӣ мувоғиқ коркард карда шаванд.

Аз ин рӯ, мавзӯи диссертатсияи мазкур актуалӣ ва саривактӣ буда, муқарраротҳои илмӣ ва амалии пешниҳодшуда мухим мебошанд.

3. Дараҷаи навғонии натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада ва нуқтаҳои илмие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд:

- дар замини омӯзиши асосҳои назариявӣ ва концептуалии инкишофи иқтисоди кушод мағҳуми «иқтисоди кушод» аз нигоҳи инкишофи муносибатҳои ҳамгирой дар сатҳи мезоиқтисод васеъ карда шуда, соҳтор ва шаклҳои ташкилии ин сатҳи ҳамгирой ошкор карда шудааст;
- дар муқоиса бо назарияи ҳамгирои минтақавии хаттӣ (Баллас) ҳамгирои минтақавии гайри хаттӣ ошкор карда шуда, «минтақаи дорои имконияти ҳамгирой» ҳамчун категорияи иқтисодӣ пешниҳод гаштааст, ки асоси моддии онро инфрасоҳтори наклиёти коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ ташкил менамоянд;
- муаллиф асоснок намудааст, ки дар доираи «минтақаи дорои имконияти ҳамгирой» кишварҳо дорои «бартарияти ҳамгирой» мегарданд ва ин бартарият назарияи бартарияти нисбӣ, омилий ва ракобатиро васеъ менамояд;
- дар баробари қонуниятҳои мавҷудаи рушди хочагии ҷаҳонӣ, ки дар иқтисоди байналхалқӣ эътироф гаштааст, қонунияти муосир - «майли интиҳои минтақаҳои кишварҳои дорои иқтисоди кушод ба ҳамгирой» пешниҳод гаштааст;
- бо таҳлили мезосатҳи ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ назарияи ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ амиқ ва васеъ карда шуда, он ҳамчун омили ракобатпазирӣ ва тезонидани суръати ҷаҳонишавии иқтисоди миллӣ ва минтақаҳои он асоснок карда шудааст;
- муаллиф ошкор намудааст, ки интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ айни замон воситаи пӯшонидани касри манғии тавозуни савдои ҳориҷӣ буда, он ҳамзамон норасони сармоягузорӣ ба иқтисодиёти кишварро ҷуброн менамояд;

- иштироки кишвар дар лоихаҳои минтақавию байналхалқии иттилоотио коммуникатсионӣ, инчунин истифодаи якҷояи захираҳои туристию рекреатсионӣ ва обио энергетикӣ ҳамчун омил ва захираҳои ташаккули «минтақаи дорои миқонияти ҳамгироӣ»-и Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст;
- шаклҳои зохиршавии бартариятҳои ҳамгирои минтақавии ҔТ бо воситай иштироки кишвар дар лоихаҳои байналхалқию минтақавӣ, инфрасоҳторӣ ва захираҳои туристию рекреатсионӣ исбот карда шудааст;
- аз тарафи муаллиф заминаҳои институтсионалии мезосатҳи ҳамгирои минтақавии иқтисодии кишвар коркард гардида, ШБХДФ ҳамчун механизми ташкилию иқтисодии самаранок асоснок карда шудааст;
- ташаккули «долонҳои иқтисодӣ», ташкили кластерҳои фаросарҳадӣ, кооператсияи истеҳсолию тиҷоратӣ ҳамчун самтҳои муҳим ва афзалиятнок дар татбики ҳадафҳои стратегии кишвар асоснок ва пешниҳод карда шудааст.

4. Асоснокӣ ва эътиимоднокии хулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертстия зикршуда.

Вобаста ба мавзӯи диссертатсия муаллиф аз маҷмӯи васеи назарияҳои мавҷудаи иқтисоди кушод, назарияҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ ва инкишофи хочагии ҷаҳонӣ истифода бурда, мавқеи шахсии ҳудро вобаста ба мағҳуми иқтисоди кушод муайян намудааст. Барои расидан ба мақсад ва вазифаҳои гузошташуда аз адабиётҳои ватаниӣ ва хориҷӣ истифода намуда, муаллиф ақидаҳои назариявии муҳаққиқон ва равияҳои илмиро вобаста ба назарияи бартариятҳо, тамоили рушди хочагии ҷаҳонӣ ва қонуниятиҳои инкишофи хочагии ҷаҳониро ба як низом даровардааст.

Асосҳои методологии таҳқиқотро принсипҳо ва концепсияҳои рушди иқтисоди кушод, иқтисоди кушоди ҳурд ва муносибатҳои ҷаҳонишавии онҳо дар шароити мусоир ташкил менамоянд. Зимни таҳқиқот муаллиф аз усулҳои маъмули индуксия ва дедуксия, анализ ва синтез, усули диалектикаи ягонагии

умумий, махсус ва алоҳидагӣ, усули эконометрикии моделсозӣ ва таҳлили системавию вазъиятий, монографӣ, эмпирӣ, соҳториу функционалий ва манитикию таърихӣ васеъ ва моҳирона истифода бурдааст.

Ба мақсади коркарди муқаррароти илмию амалӣ дар диссертатсия анвои васеи иттилоотии сомонаҳои расмии ташкилотҳои молиявию иқтисодии байналхалқӣ, сомонаҳои расмии омории Ҷумҳурии Тоҷикистон, интишороти олимони ватаний ва хориҷӣ, ки дар нашрияҳои расмӣ чоп гаштаанд, санадҳои меъёрию ҳуқуқии рушди муносибатҳои байналхалқии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Протоколҳо ва созишномаҳои созмонҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ дар минтақа ва ҷаҳон, инчунин маводҳои нашрияҳои конференсияҳои байналхалқиу ҷумҳурияйӣ, ҳисоботҳои ташкилот ва созмонҳои минтақавию байналхалқӣ дар самти ҳамгироиҳои иқтисодию тиҷоратӣ васеъ истифода гаштаанд, ки мӯътамад будани базаи иттилоотии таҳқиқоти диссертациониро сабит месозад.

5. Аҳамияти илмӣ, амалӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва амалии диссертатсия бо нишон додани тавсияҳо оид ба истифодаи онҳо.

Баррасии мазмуну мундариҷаи диссертатсия сабит месозад, ки ҷанбаҳои назариявии таҳқиқоти диссертационӣ, моҳият ва мундариҷаи қонуниятиҳои рушди иқтисоди ҷаҳонӣ дар шароити ҳамгирои минтақавӣ, маҷмӯи муносибатҳои ҳамгирои гайриҳаттӣ, принсипҳои ташаккули муносибатҳои ҳамгирои минтақавӣ, вазифаҳо ва самтҳои афзалиятноки муносибатҳои ҳамгирои минтақавӣ тамоюли инкишофи онҳо, барои истифодаи васеи илмӣ ва амалӣ нигаронида шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот барои муайян намудани устувории фаъолияти иқтисодии байналхалқии минтақаҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ, рушди минтақа ҳамчун субъекти иқтисоди кӯшоди миллӣ дар самти рушди муносибатҳои тиҷоратию сармоягузорӣ, инчунин ба низом даровардан ва пешгири кардани оқибатҳои манғии кӯшодагии иқтисодии минтақаҳо, метавонад дар фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомот ва идораҳои ваколатдор, ки ба татбики амалии сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар шароити мусири ҷаҳонишавӣ машғуланд, татбик карда шавад.

Маводҳои тадқиқотӣ метавонанд дар таълими фанҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Макроиқтисод», «Иқтисоди институционалӣ», «Иқтисоди байналмилалӣ», «Иқтисоди минтақавӣ», инчунин курсҳои маҳсуси рушди сиёсати иқтисоди хориҷӣ истифода шаванд.

6. Нашри натиҷаҳои диссертатсия дар маҷаллаҳои тақризшаванд.

Довталаби дарёftи дараҷаи илмӣ вобаста ба мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ 61 корҳои илмӣ бо ҳаҷми умумии матни муаллифӣ 950 саҳ., аз ҷумла, 6 монография бо ҳаҷми 27,2 ч.ч., 2 мақолаи SCOPUS ва 30 мақола дар нашрияҳои тақризшавандай КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмуъ 70,1 ч.ч. нашр кардааст. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар мақолаҳои илмии муаллиф дарҷ гардидаанд.

7. Мутобиқати барасмиятдарории диссертатсия ба талаботи Комиссияи олии аттестаціонии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар маҷмуъ, барасмиятдарории диссертатсия ба талаботҳое, ки дар “Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни 2021 сол таҳти № 267 тасдик карда шудааст, мутобиқат мекунад.

8. Мударичаи кор. Ҷанбаҳои мусбӣ ва норасоиҳо.

Таҳқиқоти диссертационии тақризшаванде аз муқаддима, 5 боб, 16 зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, муҳтавои кор дар 414 саҳифа, 51 ҷадвал, 10 расм, 8 диаграмма, 11 замима ва 338 номгӯи адабиётҳои истифодабурда оварда шудааст.

Дар муқаддима, мубрамияти мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ асоснок карда шуда, дараҷаи таҳқиқи он арзёбӣ гардида, объект ва мавзуи (предмет) таҳқиқот, мақсад ва вазифаҳои он, асосҳои назариявӣ ва методологӣ, фарзияи корӣ, навғониҳои илмӣ, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванд, аҳамияти назариявӣ ва амалии он, муайян карда шудаанд.

Дар боби якум «Асосхон назариявии инкишофи иқтисоди күшод дар шароити чаҳонишавии хочагии чаҳони муосир», муаммоҳои умумии ташаккул ва татбики амалии назарияи иқтисоди күшод омӯхта шуда, қонуният ва маҳсусиятҳои тамоили инкишофи иқтисоди күшод дар шароити муосири инкишофи муносибатҳои чаҳонишавӣ ва минтақагарои кишварҳо таҳқик карда шуда, маҳсусиятҳои тақвияти ҳамгирони давлатҳои рӯ ба тараққӣ ошкор карда шудааст (с. 24-87).

Муаллиф дар боби мазкур таҳаввулоти назарияи иқтисоди күшод (чадвали 1.1. с. 27.) ва меъёрҳои онро пурра таҳқик намуда, қайд менамояд, ки “категорияи “күшодагӣ” наметавонад ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафи пайвастан ба ягон созмони байналмилалӣ ё дигар ҳадафҳои кӯтоҳ, миёна ё дарозмуддат истифода шавад. Ин шароитест, ки муносибатҳои низоми иқтисодии миллӣ дар шароити вобастагии мутақобилаи иқтисоди чаҳонӣ мебошад. Яъне “иқтисоди күшод” мағҳуми васеъ ва гуногунҷабҳа буда, он бо маҷмӯи чораҳои мушахҳас маҳдуд намешавад” (с. 28).

Аз ин рӯ, дар диссертант кушиш ба ҳарҷ дода шудааст, ки тамоили муосири рушди иқтисоди күшоди миллиро на танҳо аз нигоҳи тамоюли рушди иқтисоди чаҳонӣ, ки ба кишварҳои хурди күшод бемайлон таъсир мерасонанд, инчунин аз тамоили рушди даврагии рушди иқтисоди чаҳон низ омӯхта шавад (с. 41-45). Мухиммияти методологии таҳқиқоти мазкур аз он иборат аст, ки барои дилҳоҳ иқтисоди миллии характеристи күшода дошта муаммоҳои күшодагии иқтисодиёт на танҳо аз рӯйи мавқеи географӣ ва дигар омилҳои иқтисодӣ бояд баррасӣ гардад, балки аз нигоҳи тағйиротҳои таркибии муносибатҳои иқтисодие (дар ин ё он сатҳ), ки ҳангоми күшодагии иқтисодиёти кишвар ба хочагии чаҳонӣ ба вучуд меоянд, бояд баррасӣ карда шаванд.

Маҳсусиятҳои иқтисодиёти күшоди кишварҳои рӯ ба тараққиро дар хочагии чаҳони муосир таҳлил намуда, муаллиф дуруст қайд менамояд, ки “Хусусияти фарқкунандай раванди күшода будани иқтисодиёти кишварҳои рӯ

ба тараккӣ дар он аст, ки онҳо дар муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ тавассути ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ иштирок мекунанд (с. 69-78).

Таҳлилҳо дар диссертатсия сабт месозанд, ки дар муқоиса бо модели ҳамгирои Б. Баллас ҳамгирои минтақавии кишварҳои рӯ ба тарраккӣ, ки дар заминай омилҳои моддии ҷаҳонишавӣ (инфрасохтори наклиётию коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ) ба вучуд меоянд, ҳамгирои гайрихаттӣ буда, мезосатҳои ҳамгироиро ифода мекунад ва онро муаллиф “минтақаи дори имконияти ҳамгироӣ” номида, қайд менамояд, ки “Равиши мазкур дар назарияи иқтисодиёти байналхалкӣ аз нигоҳи он ки характеристи мезосатҳро дорад, нав буда, бартариятҳо барои кишварҳои дори иқтисоди кушод дар ҳоле ба даст меояд, ки агар чунин шароитҳо ба монанди: татбиқи якҷояи (коллективӣ) лоихаҳои инфрасохтории байналхалкӣ, ба монанди долонҳои байналхалкӣ наклиёти энергетикӣ ва коммуникатсионӣ, якҷоя истифода бурдани захираҳои иқтисодии умумии минтақаҳои наздисарҳадии кишварҳои ҳамсарҳад ва инчунин механизми ҷуброни талабот ва таклифот ба молҳои содиротшаванда вучуд дошта бошад. Ин мезосатҳои таҳлили иқтисоди ҷаҳон бо қонуниятҳои инкишофи ҳочагии ҷаҳонӣ ба монанди: тақвияти характеристи кушода гирифтани низоми иқтисодиёти миллии кишварҳо, тақвияти байналмилалигардии прогресси техникий ва назарияи самараи намоиш зич алокаманд буда, ҳамзамон қонуниятни нави инкишофи ҳочагии ҷаҳониро муайян мекунад. Ин қонуният мазмуни онро дорад, ки барои иқтисоди кушод самараи синергетикӣ ҳамон вакт ба даст меояд, ки агар дар он тамоили “тақвияти майли интиҳои минтақаҳои давлатҳои дори иқтисоди кушод ба ҷараёни ҳамгироӣ” ба вучуд омада истода бошад” (с. 87).

Дар боби дуюм «Заминаҳои методологии таҳқиқоти қонуниятҳои инкишофи иқтисоди кушод» усулҳои таърихӣ ва мантиқии дарки қонуниятҳои инкишофи иқтисоди кушод дар ҷаҳорчубаи назарияҳои бартарияти нисбӣ ва ракобатӣ таҳқиқ карда шуда, самараи умумии бартарияти ҳамгироӣ дар иқтисоди кушоди муосир ҳамчун самти васеъшавии назарияҳои бартарияти нисбӣ ва рақобатӣ асоснок карда шудааст (с. 88-160).

Муаллиф дар боби 2-юм назарияи бартариятхоро омӯхта, қайд менамояд, ки “аз соли 1971 сустшавии фарзияи бартариятҳо дар заминаи омилҳо низ ба вучуд омад ва он асосан дар натиҷаи таҳлили таҷассуми ин назарияҳо дар шароити кишварҳои рӯ ба тараккӣ исбот гардид. Яъне, назарияҳои бартарияти мавҷуда наметавонистанд дар шароити кишварҳои рӯ ба тараккӣ, ки доираи савдои хориҷияшон аз сабаби қағомонии истеҳсолоти саноатӣ ё дигар сабаб маҳдуд буд, истифода гардад” (ниг.: ҷадвали 2.1., с. 95).

Дар натиҷаи таҳкики модели талаботи мутакобили С. Линдерт, тафовути технологи M. Портрер, модели Ҷозибаи Я. Тинберген, пешравии техникии Ҷ.Хикс, савдои дохилисоҳавии Б. Баллас, давраи ҳайёти моли R. Вернон, сарфа аз миқёси P. Кругман ва афзалиятҳои ракобатии M. Портрер муаллиф ҳulosai дурустӣ мантиқиро оид ба бартарияти ҳамгироӣ пешниҳод менамояд ва ошкор менамояд, ки “бартарияти ҳамгироӣ” тамоили инкишофи муносибатҳои иқтисодии кишварҳоест, ки дар доираи ҳамгироиҳои минтақавии иқтисодӣ ба вучуд меояд ва он назария бартариятхоро васеъ менамояд. Ин бартарияти ҳамгироӣ дар натиҷаи истифодаи «самараи истифодаи якҷояи захираҳои минтақаҳои наздисарҳадӣ», «самараи долонҳои сабз» ва «самараи конеъ кардани талабот ва таклифоти молҳои мубодилашаванда» ба вучуд омада, самараҳои қаблии ҳамгироии иқтисодиро пурра ва васеъ мегардонад” (с. 100-115, расми 2.1.).

Дар боби сеюм ««Минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ» ҳамчун шакли ғайрихаттии ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ дар ҳочагии ҷаҳони муосир» унсурҳои таркибии ташаккули мезосатҳи ҳамгироиҳои минтақавии иқтисодии ғайрихаттӣ дар ҳочагии ҷаҳонӣ таҳлил карда шуда, ҳаракати сармояи инфрасоҳтории дохилиминтақавӣ ҳамчун асоси моддии ташаккул ва рушди «минтақаи дорои имконияти ҳамгироӣ», механизми ҷуброн дар низоми савдои хориҷӣ ҳамчун унсури раванди ғайрихаттии ҳамгироии минтақавии иқтисодӣ ва хусусиятҳои хиҷрати кувваи корӣ дар доираи ҳамгироии байниминтақавӣ таҳқиқ ва тамоиюли онҳо муайян карда шудааст (с. 161-214).

Дар диссертатсия кайд мегардад, ки раванди чахонишавии хочагии чахони мусир сабит месозад, ки як самти асосии ташаккули он ин рушди асосҳои моддии он – рушди инфрасоҳтори наклиётию коммуникатсионӣ ва обиу энергетикий мебошад. “Мутаносибан ин соҳаҳо ҳамчун соҳаҳои афзалиятноки кишварҳои ҷаҳон барои таъмини рушди босуботи кишвар ва ҳамзамон воситаи чахонишавии иқтисоди миллий сармояи қалонро талаб намуда, бисёре аз кишварҳо ва гурӯҳи кишварҳои аъзои созмонҳои ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ, созмонҳои байналмилалии ба рушди минтақаҳо нигаронидашуда, сармоягузорӣ дар ин самтро афзоиш додаанд (ниг.: замимаи 2), ки он дар соҳтори ҳаракати сармояи ҷаҳонӣ тағйироти куллиро ба вучуд овардааст (с. 165-170).

Тичорати байналхалқиро дар доираи созмонҳои ҳамгирии минтақавии иқтисодии ИА, АвруОсиё, ИДМ, МЕРКОСУР ва гайра омӯхта, муаллиф кайд менамояд, ки дар доираи ҳамгириҳои минтақавии иқтисодӣ тичорат ҳарактери “чуброн” дошта, кишварҳо байни яқдигар “савдои ҳадафнок”-ро ба роҳ мемонанд (с. 190-198).

Муаллиф тамоюоли муҳочирати меҳнатиро дар доираи назарияи неоклассикӣ, монетаристӣ ва неокейнсионӣ (с. 200) таҳкиқ намуда, кайд менамояд, ки “барои давлатҳои дорои кувваи барзиёд муҳочирати меҳнатӣ механизми баромадан аз “қафомонӣ” гаштааст, ки ин аз хусусияти хоси тамоили муҳочиратии давлатҳои рӯ ба тараккӣ шаҳодат медиҳад. Барои ин зарур аст, ки давлатҳои рӯ ба тараккӣ аз ин бартарияти омилий оқилона ва самаранок истифода бурда, таъсири «такони беруна»-ро ба иқтисодиёти худ аз ворид намудани сармоя аз ҳисоби муҳочирати меҳнатӣ нигаронанд” (с. 202), ки дар доираи “минтақаи дорои имконияти ҳамгирий” он шакли “муҳочирати мутақобили меҳнатӣ”-ро қасб мекунад (с. 211).

Дар боби чорум «Иқтисодиёти кушоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тафсири он аз мавқеи самараи «минтақаи дорои имконияти ҳамгирий» вазъи муосири иқтисоди кушод ва рушди савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳочирати байналхалқии қувваи корӣ ва ҷалби сармоя ва

технология ба иқтисодиёти Чумхурии Тоҷикистон дар шароити муосири ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ арзёбӣ карда шудааст. Ташаккули «минтақаи дорои имконияти ҳамгирой» ҳамчун воситаи муосири таъмини фазои муносиби ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар минтақаҳо ва кишвар, татбиқи имконоти содиротӣ ва воридотивазкунанда, инчунин самти диверсификатсияи муҳочирати меҳнатии иқтисоди кӯшоди Чумхурии Тоҷикистон, асоснок карда шудааст (с. 215-278).

Дар диссертасия таҳаввулоти муносибатҳои тиҷоратии Чумхурии Тоҷикистон дар чор давра аз тарафи муаллиф даврабандӣ гардида (с. 215-217), сабит гардидааст, ки Тоҷикистон бо иштирок дар лоиҳаҳои минтақавию байналхалқии наклиёти коммуникатсионӣ метавонад содироти молҳоро афзун намуда, сиёсати воридотивазкунандаро низ бомувваффакият роҳандозӣ намояд, зеро “дар доираи “минтақаи дорои имконияти ҳамгирой” самаранокии тиҷорат дар ҳарактери “ҷуброн”-и доштаи он ифода ёфта, бартарияти он дар заминай “самараи долонҳои сабз” ва “самараи истифодаи якҷояи захираҳои истехсолот” таквият ёфта, дар маҷмуъ, ҳамаи ин бартариятҳо “бартарияти ҳамгирой”-ро аз нигоҳи назарияи тиҷорати фазоӣ (худудӣ) ифода мекунанд” (с. 221).

Бо таҳлили вазъи интиқоли маблағҳои муҳочирати меҳнатӣ ва таъсири он ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва макроиктисодии Чумхурии Тоҷикистон (с. 237-239) дар диссертасия қайд мегардад, ки “ба ин раванди ҳамгирой таваҷҷуҳ зохир намуда, дар кишвар бояд Консепсияи мукаммали рушди муҳочирати меҳнатӣ роҳандозӣ карда шавад. Дар консепсияи мазкур хизматрасониҳои то муҳочират, давраи муҳочират ва баъди муҳочират бояд афзалият дошта бошанд” (ниг.: ҷадвали 4.9., с. 250).

Дар диссертасия ҳамзамон тамоюли воридоти сармояи хориҷӣ ба ҶТ (ниг.: ҷадвали 4.10., с. 252-253), таъсири он ба нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистон (ниг.: ҷадвали 4.11., с. 255), динамика ва соҳтори ҷуғрофии сармоягузории хориҷӣ ба иқтисодиёти ҶТ (ниг.: ҷадвали 4.14., с. 266), арзёбӣ карда шуда, модели регрессионии арзёбии МММ-и вилоятаҳои

Суғду Хатлон ва шахри Душанбе ва тавсифи омории онҳо (ниг.: ҷадвали 4.12., с. 257) таҳия ва ҳисоб карда шудааст. Дар натиҷаи таҳлилҳои эконометрикӣ ва оморию илмӣ муаллиф қайд менамояд, ки “Барои ҷалби сармояи ҳориҷӣ истифодаи механизми меъёри фоизии қарз накши мухим надошта, он бештар аз ташаккули фазои муносаби инвеститсионӣ ва татбики механизмҳои институцionalии рушди иқтисодиёти қишвар вобастагии қалон дорад. Махсусан, ислоҳотҳои институцionalӣ ҷиҳати инкишофи муносабатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ ва ҷалби бештари минтақаҳои қишвар ба ин раванд имкон медиҳад, ки сармояи ҳориҷӣ бештар ба соҳаҳои даромаднок ҷалб карда шавад”. Ба фикри муаллиф, “маҳз муносабатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ дар минтақа ва соҳаҳои иқтисодӣ он механизмҳои қафомондаи иқтисоди бозориро, ки ба рушд монеа мегарданд, бартараф карда, раванди гузариш ба муносабатҳои бозориро метезонад” (с. 278).

Дар боби панҷум «Самтҳои афзалиятнок ва шаклҳои зоҳиршавии бартариятҳои ҳамгирои минтақавии иқтисоди қушоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муосир» бо дарназардошти омилҳо ва захираҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосҳои институцionalии ташаккули «минтақаҳои дори имконияти ҳамгироӣ» дар минтақа бо иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаҳои инвеститсионии минтақавию байналхалқӣ ҳамчун механизми татбики бартарияти ракобатии минтақавӣ баррасӣ гашта, таквияти муносабатҳои тиҷоратии қишвар дар доираи “минтақаи дори имконияти ҳамгироӣ” ҳамчун механизми таъмини самараи ҷуброни такозо ва арзai мутавозин ба молҳои савдошаванда асоснок карда шудааст (с. 279-337).

Дар боби мазкур муаллиф ҷанбаҳои институцionalии ташаккули “минтақаи дори имконияти ҳамгироӣ”-ро таҳқик намуда, ба хулосае меояд, ки “ташаккули “минтақаи дори имконияти ҳамгироӣ”, ки мо онро ҳамгирои гайриҳаттӣ номидем, аз муҳити институцionalии мушахҳас вобаста буда, аз институтҳое, ки сатҳи макро ва микро ҳамгироиро ташкил мекунанд, то андозае фарқ дорад. Зоро асосҳои институцionalии ташаккули “минтақаи

дорои имконияти ҳамгирой” ин ба муносибатҳои ҳамгирой баровардани қисмати муайяни сарҳад ё минтақаи кишвар (худуд, фазо), соҳаи алоҳидай иқтисодиёти кишвар мебошад, ки қоидаю рафтори маҳсусро ташкил менамояд. Ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ дар сатҳи минтақаи мазкур муносибати байнидавлатиро оид ба истифодаи якҷояи захираҳои наздисарҳадӣ ва фаросарҳадӣ ифода мекунад. Ин минтақа метавонад фарогири якчанд воҳидҳои маъмурии идоракунии кишвар бошад, ки бо минтақа ва ё кишвари дигар оид ба истифодаи якҷояи захираи иқтисодии якҷоя муносибатҳои ҳамгириро ташаккул дода, дар доираи як қоиди ягона ва низоми алоҳида фаъолият мебаранд” (ниг.: расми 5.1., с. 285). Ҳамзамон тарҳи мантиқиу концептуалии унсурҳои ҳамгироӣ дар минтақаи дорои имконияти ҳамгириро пешниҳод намуда (ниг.: расми 5.2., с. 286.), муаллиф исбот менамояд, ки Шарикии бахши хусусӣ ва давлатии фаросарҳадӣ (ШБХДФ) шакли муосири ташкилию иқтисодии муносибатҳои ҳамгирии самаранок дар заминаи захираҳои иқтисодии наздисарҳадӣ ва фаросарҳадӣ мебошад (с. 291-297).

Дар диссертатсия окшор гардидааст, ки иштироки Тоҷикистон дар лоиҳаҳои инфрасоҳтории наклиётию коммуникатсионӣ ва обио энергетикӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, қайд мегардад, ки “Тоҷикистон дар ҳамаи лоиҳаҳои наклиётӣ минтақавӣ иштирок намуда, бо татбиқи ин лоиҳаҳо метавонад муносибатҳои ҳамгирии худро бо кишвар ва минтақаҳои алоҳидай ҷаҳон боз ҳам васеъ ва мустаҳкамтар намояд. Инчунин, татбиқи лоиҳаҳои бузурги наклиётӣ дар минтақаи Аврупӯисиё барои Тоҷикистон аз нуқтаи назари ба кишвари транзитӣ табдил додан ва таҳқими рушди муносибатҳои судманди иқтисодӣ заминаи устувори инфрасоҳториву сармоягузорӣ мегузорад” (с. 310).

Ҷиҳати таквияти муносибатҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои аъзои ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ нишондиҳандаҳои масофаи кишварҳое, ки бо ҶТ тиҷорат менамоянд (ниг.: ҷадвали 5.6.), хиссаи содироти мол ва хизматрасониҳо дар ҳаҷмии умумии содироти

Тоҷикистон (ниг.: ҷадвали 5.7.), ҷуброни арза ва тақозо бо давлатҳои ИДМ (ниг.: диаграммаи 5.1.), ҷуброни арза ва тақозо бо давлатҳои Осиё (ниг.: диаграммаи 5.2.), ҷуброни арза ва тақозо бо давлатҳои Аврупо (ниг.: диаграммаи 5.3.), ҷуброни арза ва тақозо бо давлатҳои кишварҳои Осиёи марказӣ якҷоя бо Ҷин, Афғонистон, Эрон, Покистон (ниг.: диаграммаи 5.4.), арзёбӣ карда шуда, хулосаи мантиқӣ ва асоснок бароварда шудааст, ки “Ташаккули “минтақаи дорои имконияти ҳамгирий” воситаи муҳими тақвияти ҳамгириҳои тиҷоратии мақсадноки минтақаҳои кишварҳо, аз ҷумла, Тоҷикистон гардида, тавозуни арза ва тақозо ба молҳои содиршавандаро байни минтақа ва кишварҳо таъмин менамояд. Махсусан тиҷорат дар масири лоиҳаҳои нақлиётю коммуникатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ, ки Тоҷикистон дар онҳо иштирок дорад, ҳамгирии тиҷоратиро байни минтақаҳое, ки ин долонҳои нақлиётӣ аз онҳо убур мекунанд, афзоиш ҳоҳад дод” (с. 336).

9. Камбудию норасогиҳои кори диссертационӣ.

1. Муаллиф дар диссертатсия категорияи «минтақаи дорои имконияти ҳамгирий» - ро пешниҳод намудааст, ки қобили дастгирӣ мебошад. Аммо, категорияи пешниҳодшуда таҳкиқи илмии ҳамаҷонибаи ҳудро дар диссертатсия наёфтааст. Ҳуб мешуд муаллиф вобаста ба мавқеи категорияи мазкур дар назарияҳои ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ баҳои амиқи илмӣ ва методологӣ медод.

2. Дар диссертатсия вобаста ба «бартарияти ҳамгирий» дар доираи назарияи бартариятҳои ракобатӣ ақидаи муаллиф пешниҳод гаштааст, ки қобили дастгирӣ мебошад. Ба фикри мо, барои васеъ гаштани назарияи бартариятҳо аз хисоби «бартарияти ҳамгирий» таҳлили илмӣ-назарияӣ ва методологии иловагӣ бо нишон додани самараи синергетикии ҳамгириӣ зарур мебошад.

3. Дар диссертатсия нишондиҳандаҳои «майли интиҳои минтақаҳои кишварҳои дорои иқтисоди кушод ба ҳамгирий» аз тарафи муаллиф пешниҳод гаштааст, аммо зимни арзёбӣ ва таҳлил он нишондиҳандаҳо

пурра истифода нагаштаанд. Хуб мешуд, агар муаллиф ин нишондиҳандаҳоро зимни арзёбии ҷараёни ҳамгирии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода мебурд.

4. Дар диссертатсия вобаста ба масъалаҳои иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар лоиҳаҳои минтақавию байналхалки инфрасоҳторио коммуникатсионӣ маводҳои зиёд оварда шуда, нисбат ба истифодаи якҷояи захираҳои обио Ҷанги Ҷамъӣ ва кишоварзию туристӣ-рекреатсионии наздисарҳадӣ ҳамчӯн омили ташаккули «минтақаи дорон имконияти ҳамгирий» таҳлили пурра гузаронида нашудааст.

5. Дар диссертатсия ҷадвалҳои зиёде оварда шуда, баъзеи онҳо таҳлили васеъ карда нашудааст. Ҳамзамон, маълумотҳои баъзе аз ҷадвалҳоро муаллиф бояд вобаста ба солҳои охир пурра менамуд.

6. Агар дар диссертатсия оид ба масъалаҳои ҳамгирии молиявӣ, арзӣ ва қарзӣ, ҳамчун унсурҳои ҳамгирии минтақавии иқтисодӣ бештар таҳлил бурда мешуд, фикр мекунам, ки мазмун ва мундариҷаи таҳқиқот боз ҳам бехтар мегашт.

7. Ақидаи муаллиф вобаста ба воридшавии минтақаҳои кишвар ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ бо воситаи ҳамгирии минтақавии иқтисодии ғайрихаттӣ аз нигоҳи назариявӣ ва амалий актуалий буда, хуб мешуд ҷиҳати тавсияҳои амалий оид ба алгоритми (қадамҳои) воридшавии ин минтақаҳо ба ҷараёни ҳамгирии минтақавӣ коркард ва пешниҳод мегашт.

8. Азбаски диссертатсия бо ихтисоси 08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ (08.00.01.01 – Назарияи умумии иқтисодӣ (Иқтисоди сиёсӣ)) пешниҳод шудааст, бехтар мебуд, ки дар номи мавзӯъ “(дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)” гирифта мешуд.

Аммо, эроду тавсияҳои зикршуда ҳусусияти тавсиявӣ дошта, ба баҳои мусбии диссертатсия таъсир намекунанд.

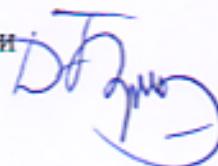
10. Ҳулосаи ҷамъбастӣ оид ба диссертатсия.

Диссертатсияи илмии Сафаров Баҳром Гулматович дар мавзӯи “Масъалаҳои назариявии рушди иқтисоди кӯшод дар шароити тақвияти

муносибатҳои ҳамгирои минтақавии иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)" ба талаботҳои КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба диссертасияи докторӣ ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.01 – Назарияи иқтисодӣ (08.00.01.01 – Назарияи умумии иқтисодӣ (Иқтисоди сиёсӣ))" мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
профессори кафедраи назарияи иқтисодии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кодирзода Д.Б.

Имзои профессор Д.Б. Кодирзодаро
тасдиқ менамоям:
Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои
махсуси ДМТ

Тавқиев Э. Ш.

Суроғ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Телефон: (+992) 106001881. E-mail: dilovark@mail.ru